

Agnieszka Banaś¹

„Nie można być cywilizowanym na dwa sposoby...” – o różnorodności cywilizacji w twórczości wielkiej sławy myśliciela Feliksa Konecznego (1862–1949)

Wstęp

Człowiek został stworzony, aby żyć w gromadzie i w tej zbiorowości miał on rozwijać swoje zdolności, a następnie wykorzystać pozyskane umiejętności dla potrzeb własnych i danej społeczności. Niezbędne stało się więc posiadanie umiejętności życia w grupie, gdyż brak współpracy od zawsze hamował rozwój i niszczył nowo powstałe ugrupowania.

Dawne społeczności szybko zrozumiały, że aby zrealizować określone cele potrzebne jest powstanie grup o zróżnicowanej liczebności, sposobie sformalizowania, o różnym zakresie terytorialnym. Poczucie zagrożenia, chęć kierowania grupą czy powstające więzi między członkami zbiorowości spowodowały, że dość szybko zrodziła się potrzeba stworzenia organizacji państwowej. Nasza historia zna mniejsze lub większe organizacje trwające nawet do dnia dzisiejszego.

Mając na względzie panujące warunki klimatyczne, liczbę społeczności, ustrój, bliższe sąsiedztwo (mniej lub bardziej agresywne), osobowość poszczególnych przywódców i ich stosunek do zasad moralnych, państwa stawały się silniejsze bądź słabsze. Jakie cechy musi spełniać zorganizowane życie ludzi danej społeczności, aby nazwać je cywilizacją i dlaczego pewne cywilizacje muszą się zwalczać, zamiast żyć w spokoju, względnej koegzystencji?

Na to pytania poszukał odpowiedzi Feliks Koneczny, wielkiej sławy profesor i wybitny myśliciel XX w.²

¹ Uniwersytet Opolski, Polska, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9095-0883>, e-mail: agnieszka-banas1992@onet.pl.

² I. Białkowski, *Profesor Feliks Koneczny jako prekursor nauki o cywilizacjach*, „Przegląd Geopolityczny” 2009, s. 101–118.

Feliks Koneczny

Feliks Karol Koneczny, żyjący w latach 1.11.1862–10.02.1949 w Krakowie, był wysokiej klasy polskim historykiem, historiozofem, krytykiem teatralnym (opublikował ponad 75 krytyk spektakli teatralnych), dziennikarzem, publicystą³, bibliotekarzem, archiwistą, przede wszystkim oryginalnym twórcą koncepcji cywilizacji, pracującym naukowo aż do własnej śmierci⁴. Studiował historię na Uniwersytecie Jagiellońskim i tam zdobył tytuł doktora w 1888 r. Już w trakcie studiów określono go niepospolitym talentem kombinacyjnym⁵.

W latach 1889 i 1890 prowadził już owocne badania w Archiwach Watykańskich, a po powrocie do Polski zajął się pracą naukową w Archiwum Akademii Umiejętności. Był także pracownikiem bibliotek, członkiem wielu towarzystw i klubów. Przez lata tworzył artykuły naukowe do „Czasu”, „Głosu Narodu”, „Przeglądu Polskiego” i „Świata Słowiańskiego”⁶. Podczas I wojny światowej powrócił jednak w rodzinne strony na Morawy, gdzie napisał kilka książek, między innymi *Tadeusz Kościuszko*, *Dzieje Rosji i Polska w kulturze powszechnej*⁷.

Po 1919 r. był zastępcą profesora na Uniwersytecie w Wilnie gdzie w kilka lat uzyskał tytuł doktora habilitowanego. Do 1929 r. (czasu emerytury) obejmował tam stanowisko wykładowcy katedry historii Europy Wschodniej, będąc w stałej współpracy z paroma czasopismami – „Kwartalnikiem Historycznym” czy „Przeglądem Powszechnym”⁸.

Na emeryturze publikował wiele prac z zakresu historiozofii, etyki i religii. To wtedy powstały jego książki *O wielości cywilizacji*, *Święci w dziejach narodu polskiego* czy *Rozwój moralności*. Ciągłe jednak publikował artykuły dotyczące interesującej go historii Europy Środkowej i Wschodniej z czasów średnio-wieczna i nowożytności, zwłaszcza zagadnienia z zakresu zakonu krzyżackiego i stosunków polsko-litewskich. Tworzył o tej tematyce teksty popularyzatorskie oraz podręcznikowe, jak *Dzieje Śląska* i *Dzieje Polski za Jagiellonów*.

³ K. Gajda, *Feliks Karol Koneczny*, [w:] *Słownik polskich krytyków teatralnych*, red. E. Udalska, Warszawa 1994, s. 69; A. Zamojski, *Tożsamość cywilizacji europejskiej. Geneza, kompleks konstytuujący i kierunki transformacji*, Kielce 2015, s. 82.

⁴ J. Skoczyński, *Koneczny. Teoria cywilizacji*, Warszawa 2003, s. 10.

⁵ P. Biliński, *Feliks Koneczny (1862–1949). Życie i działalność*, Warszawa 2001, s. 31; R. Polak, *Feliks Koneczny. Biografia uczonego*, „Człowiek w Kulturze” 1998 (10), s. 166.

⁶ Ibidem, s. 105.

⁷ Ibidem, s. 107.

⁸ P. Skrzydlewski, *Encyklopedia filozofii polskiej*, t. 2, Lublin 2011, s. 704.

Historia wg Konecznego

Wszystko co publikował przez lata z zakresu historii Europy uznawał, aby wyjaśnić w kontekście cywilizacyjnego podłoża. Z tego też względu łączył on historiografię z dotychczas poznaną teorią cywilizacji. W jego historii Polski widać między innymi, że wszelkie konflikty z najbliższymi sąsiadami miały zgoła charakter cywilizacyjny. Polska była więc określana cywilizacją łacińską, Rosja cywilizacją turańską (pochodzenia mongolskiego), a Niemcy z kolei cywilizacją bizantyńską⁹.

Pojęcie cywilizacji Konecznego

Feliks Koneczny uważał, że cywilizacja to głównie metoda ustroju życia zbiorowego¹⁰, a chociaż istnieje wiele cywilizacji (jedna istnieć nie może) to każdą z nich rządzą prawa cywilizacyjne, tzw. prawidłowości rządzące poziomem ich rozwoju oraz osiągnięciami społeczeństwa w okresie historycznym z uwzględnieniem jego kultury i techniki. Taką definicję zaproponował on w 1920 r. w swoim dwutomowym dziele *Polskie Logos a Ethos*¹¹. Ogółem cywilizacja to suma wszystkiego, co jest wspólne dla odłamu ludzkości, a zarazem suma wszystkiego czym taki odłam różni się od innych¹².

Próba definicji tego zagadnienia jest jednak zbyt obszerna, gdyż dotyczy równocześnie byt człowieka, jego rodzinę, naród, państwo, sztukę, naukę, kulturę (uznaną jako najbardziej wartościowy element cywilizacji), ekonomię oraz politykę¹³. Cywilizacja dla Konecznego stała się więc naczelnym podmiotem dziejów, a badaniu jego natury zajął się przez ostatnie dwie dekady życia¹⁴.

Według Konecznego istnieją różne cywilizacje, ale mieszanki cywilizacyjne giną. Brak im bowiem pewnej spójności, gdyż nie można być cywilizowanym na dwa sposoby, a cywilizacje będące na styku muszą się nieustannie zwalczać. Przy równouprawnieniu i braku walki zwycięża cywilizacja niższa, choć i tak każda cywilizacja dąży do ucywilizowania sąsiadów na własny rozrachunek¹⁵.

⁹ Ibidem, s. 705.

¹⁰ P. Skudrzyk, *Losy cywilizacji według Arnolda J. Toynebee'ego*, Katowice 1992, s. 13.

¹¹ F. Koneczny, *Polskie Logos a Ethos. Roztrząsanie o znaczeniu i celu Polski*, Poznań–Warszawa 1921, s. 7.

¹² W. Krztoń, *Tożsamość cywilizacji źródłem zagrożeń bezpieczeństwa w świecie współczesnym*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Informatyki, Zarządzania i Administracji w Warszawie” 2017, nr 1, s. 69–72.

¹³ *Encyklopedia powszechna PWN*, red. J. Barbag, L. Bazyłow, Warszawa 1974, s. 533.

¹⁴ F. Koneczny, *O wielości cywilizacji*, Kraków 1996, s. 154.

¹⁵ A. Piskozub, *Miejsce Feliksa Konecznego w polskim wkładzie w rozwój nauki o cywilizacji*, [w:] *Feliks Koneczny dzisiaj*, red. J. Skoczyński, Kraków 2000, s. 76; P. Skrzydlewski, op.cit., s. 706.

Tego typu teoria, której trzon stanowił pogląd o istnieniu zwalczających się cywilizacji, ucieleśniła się w rozprawie habilitacyjnej Konecznego. Sam jednak wyróżnił kilkadziesiąt cywilizacji historycznych, z których siedem istnieje do dziś, mając spory wpływ na naszą historię. Wspomniał o cywilizacji arabskiej, bizantyńskiej, bramińskiej, chińskiej, turańskiej, żydowskiej i łaćcińskiej. Cywilizacja żydowska, bramińska, chińska i turańska powstały już w czasach antycznych, a z kolei cywilizacja arabska, bizantyńska i łaćcińska dopiero w epoce średniowiecza.

Te siedem uznanych przez Konecznego cywilizacji miało wpływ na losy świata i obejmowały największe społeczności¹⁶. Każda z nich różni się w swoim trójprawie (prawie majątkowym, rodzinnym i spadkowym) oraz w pojmowaniu abstraktów, tzw. pięciomianu bytu bądź czynnika cywilizacjotwórczego łączącego pięć kategorii, takich jak: zdrowie (stosunek człowieka do własnej cielesności), bogactwo (ważna dziedzina gospodarki), dobro (związane przede wszystkim z moralnością), prawda (poznanie wiedzy) czy piękno (sfera ludzkiej wrażliwości)¹⁷. To zagadnienie stanowi centralne pojęcie cywilizacji według historyka gdyż łączy byt materialny z moralnym i istnieje we wszystkich cywilizacjach oraz kulturach epok.

Te pięć wyżej wspomnianych kategorii występuje w sferze duchowej i cielesnej, będąc od siebie zależnymi, ale stanowiące całość. Rozwój cywilizacji, a co za tym idzie, kultury, wymaga bowiem łączenia obu dziedzin życia zarówno duchowej, jak i fizycznej, a sferą łączącą obie jest wspomniane piękno, uznane za kategorię wspólną. Stąd też bierze się postulat o dbałość wszystkich wspomnianych przez Konecznego sfer życia. Jak sam zapisał:

(...) pełnia cywilizacji polega na tym, że społeczeństwo posiada taki ustrój życia zbiorowego, prywatnego i publicznego, społecznego i państwowego, takie urządzenia materialne, tudzież taki sam system moralno-intelektualny, że wszystkie dziedziny życia, uczuć, myśli i czynów tworzą zestroje o jednolitym umiarze, konsekwentne w zespole swych idei i czynów¹⁸.

Bywają jednak różnice pomiędzy cywilizacjami, a znaczącą rolę odgrywają tu pojęcia organicyzmu (społeczeństwo organiczne wypływa z personalizmu, charakteryzujące się różnorodnością form) i mechanicyzmu (tzw. równanie, ujednoczenie społeczności). Zmienne też są ustroje rodowe (wyznaczone normy rodzinne, majątkowe i spadkowe), a także fakt, że każda cywilizacja jest od-

¹⁶ L. Gawor, *O wielości cywilizacji. Filozofia społeczna Feliksa Konecznego*, Lublin 2002, s. 80–93.

¹⁷ P. Bezat, *Teoria cywilizacji według Feliksa Konecznego*, Krzeszowice 2002, s. 15–16.

¹⁸ F. Koneczny, *O wielości...*, op.cit., s. 155.

rębną metodą życia zbiorowego¹⁹. Odmienny jest również stosunek do wpływającego czasu sprzyjającego poczuciu indywidualności jednostki oraz opanowania czasu, bo cywilizacja bez zdolności pojmowania czasu jest określana mechaniczną zbiorowością.

Różny jest też stosunek cywilizacji w podejściu do własnych praw i jego podziałów, jednostki społecznej, personalizacji członków (cywilizacje oparte na gromadności są zgoła bezwolne, pozbawione wręcz kreatywności) bądź wiary (odmienne światopoglądy, istnienie sił wyższych nadprzyrodzonych²⁰.

Cywilizacja jednak nigdy nie występuje w czystej postaci, gdyż:

Wszystko, co żywe jest zmienne, a zatem cywilizacja nie bywa ani sztywnym kośćcem, ani głazem nieruchomym. Dopóki żyje, poddana jest zmianom, czasem na lepsze, bo się doskonalą, a czasem na gorsze, bo upada. Okresy rozwoju i upadku mogą nastawać zniemacka, z powodu przyczyn ukrytych, zrazu głęboko. Mogą być zmiany ilościowe, a nie jakościowe. [...] Jakościowe, zasadniczo cywilizacyjne zmiany mogą mieć różną rozpiętość, niektóre mieszczą się w ramach danej cywilizacji, inne zaś nie i wysuną się poza burtę. Jedne rodzą się z samej siły żywotnej cywilizacji, ciągle tej samej; drugie mogą pochodzić z wpływów cywilizacji obcych²¹.

Teoria cywilizacji jest więc według Konecznego jedynie schematem naukowym porządkującym życie zbiorowe ludzi zmieniającym się stopniowo na przestrzeni stuleci. Z tego względu warto nadmienić siedem wcześniej wspomnianych, istniejących cywilizacji, o których Franciszek Koneczny wspomina, jako tych silnie wpływających na losy świata, choć sama ich liczba jest trudna do precyzyjnego określenia²².

Tak o to Feliks Koneczny w swoich pracach stwierdza jednoznacznie, że zrozumienie przeszłych, jak i obecnych wydarzeń jest możliwe jedynie dzięki dostrzeżeniu istniejących cywilizacji. Ich charakterystyka pozwala nam zauważyć występujące różnice, jak również pozwala zrozumieć konflikty i projekty o zasięgu kontynentalnym lub światowym. Jego rozważania służą również współczesnym naukowcom w diagnozowaniu postępującej globalizacji i formułowaniu hipotez dotyczących jej postępu oraz przyszłości ludzkości.

¹⁹ Ibidem, s. 17.

²⁰ Idem, *Polska między Wschodem a Zachodem*, Krzeszowice 2006, s. 108; idem, *O ład w historii. Z dodatkami o twórczości i wpływie Konecznego*, Warszawa–Struga 1991, s. 86; M. Uriański, *Feliks Koneczny (1862–1949) o stosunku religii do cywilizacji*, „Perspectiva. Legnickie Studia Eologiczno-Historyczne” 2010, nr 1, s. 116.

²¹ F. Koneczny, *O wielości...*, op.cit., s. 359–360.

²² Idem, *Prawa dziejowe*, Komorów 1997, s. 35.

Cywilizacja łacińska

Za najważniejszą cywilizację dla Europy Koneczny uznaje cywilizację łacińską powstałą „na gruzach” cywilizacji rzymskiej. Wyróżniają ją dualizm prawny, personalizm i organicyzm, a państwo jest oparte na samoorganizującym się społeczeństwie, gdzie szanuje się autonomię jednostki i społeczności. Owe wolności społeczne mają gwarantować rozbudowane samorzady, a ochroną otacza się wówczas wolność słowa i sumienia. Podkreśla się także bardzo ważną rolę nauki, która ma prowadzić do poznania prawdy przyszłych pokoleń. Zaznacza się tym samym prymat sił duchowych nad fizycznymi. Cywilizacja ta bowiem przyjmuje etykę katolicką, choć sam autor raczej nie określa jej mianem sakralnej. Formułuje jednak cztery postulaty omawianej etyki, takie jak dożywotnia monogamia, likwidacja dotychczas znanego niewolnictwa, wprowadzenie systemu społeczności sądowej w miejsce zemsty rodowej oraz niezależność religii od państwa. Warto jednak podkreślić, że tylko cywilizacja łacińska stwarza możliwość przekształcania się cywilizacji w narody²³. Jak podsumował to Alfred Skorupka:

Według Konecznego cywilizację łacińską (czyli zachodnią) tworzył Kościół, a szczególny wpływ na jej kształt mieli benedyktyni. Jednak Koneczny nie utożsamiał Kościoła z cywilizacją łacińską, ponieważ nie jest ona cywilizacją sakralną. Katolicyzm był przez niego oceniany wyżej od innych wyznań, gdyż siły materialne podporządkowuje siłom duchowym. Wyłącznie na Zachodzie powstają narody i silny jest tutaj ideał Prawdy, czyli poszanowania dla nauki. Pisał też, że albo Polska będzie katolicka, albo jej nie będzie²⁴.

Cywilizacja bizantyńska

Silnie na Europę wpłynęła również cywilizacja bizantyńska, którą charakteryzują przede wszystkim monizm prawa publicznego, wszechmoc państwa i wynikająca z niej mechaniczna biurokracja. Należy też podkreślić, że w tej o to cywilizacji wszystko jest podległe państwu – w tym nauka, religia oraz sztuka, a rządzący stanowi tutaj personifikację państwa. Koneczny zauważa też, że etyka nie jest tu stosowana w życiu publicznym (odmiennie niż w cy-

²³ M. Kmieć, *Cywilizacje w ujęciu Feliksa Konecznego a multikulturalizm we współczesnej Europie*, „Civitas. Studia z filozofii i polityki” 2017, nr 20, s. 205–206.

²⁴ A. Skorupka, *Koneczny a Fukuyama. Szkic porównawczy*, „Galicja. Studia i Materiały” 2022, nr 8, s. 75–76.

wilizacji łacińskiej)²⁵. Skorupka i tutaj wypowiada się, że: „Polski uczyony dużo miejsca poświęca cywilizacji bizantyńskiej; rozumie przez nią model sprawowania władzy, w którym łączy się władzę polityczną z władzą religijną (tzw. cesaropapizm); taki model ma panować w Niemczech; jednak trudno już dziś w ten sposób postrzegać naszych zachodnich sąsiadów”²⁶.

Cywilizacja żydowska

Kolejna cywilizacja, która pojawiła się w Europie, powiązana z ucieczką Żydów z Bliskiego Wschodu, to cywilizacja żydowska. Koneczny określa ją mianem sakralnej, dostrzegając jej nierozzerwalny związek z religią. Nawet występujący tutaj monizm prawa prywatnego znajduje swoje źródło w boskim objawieniu. Istotą tej cywilizacji jest więc monolatria, czyli przekonanie o wyższości Boga Jahwe nad innymi powstałymi bóstwami. Cywilizacja żydowska jest również obecna w etyce, która rozróżnia zasady stosowane wobec swoich i wobec tych obcych. Należy więc podkreślić, że religia sankcjonuje tu wyższość państwa nad społeczeństwem²⁷.

Cywilizacja turańska

Następna wyróżniona cywilizacja przez Konecznego odznacza się przyrostem znaczenia bogactwa/dobrobytu nad innymi elementami pięciomianu bytu (zdrowia, dobra, prawdy, piękna). Zatem ludy te można określić jako nieustannie gotowe do podjęcia na rozkaz wodza napaści zbrojnej i łupieżczej. Etyka nie istnieje, a prawo wodza staje się prawem państwowym. Państwo również należy do wodza, który pełni w nim nadrzędną rolę. W związku z potrzebą przeprowadzania napadów ludność prowadzi obozowy tryb życia. Pierwiastek fizyczny dominuje nad duchowym, co skutkuje pogardą dla nauki²⁸. Koneczny pisze o tej cywilizacji: „Stoi też prawostawie cywilizacyjnie blisko chrześcijaństwa azjatyckiego, a czyż kultura Rusi nie pozostaje w ścisłym związku historycznym z cywilizacjami mongolską i turańską w ogóle? Moskwa przejęła pojęcia państwowe od Mongołów, od Tatarów administrację, od kazańskich obyczaj warstw wyższych (tieremy itp.). Budownictwo cerkiewne wywodzi się z Oryentu azjatyckiego”²⁹.

²⁵ M. Kmieć, *op.cit.*, s. 207.

²⁶ A. Skorupka, *op.cit.*, s. 81.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, s. 207–208.

²⁹ F. Koneczny, *O wielości...*, *op.cit.*, s. 262.

Cywilizacja arabska

Cywilizację tę określa się również mianem islamskiej. Została ona oparta na tezie, która brzmi następująco: „Co nie jest zakazane przez Koran, jest dozwolone”. Koneczny w swoich pracach nazywa ją „kwiatem islamu”. Zauważa wpływ świętej księgi na budowanie relacji społecznych i organizmu państwowego. U ludów arabskich panuje ustrój rodowy i związana z nim zemsta rodowa, której nie znosi sądowy system sprawiedliwości. Koran organizuje sferę relacji rodzinnych, zatem pomija w znaczący sposób organizację państwa. Koneczny zaznacza, że ludy te doświadczają samowoli władcy, którego obowiązuje etyka islamu³⁰. Badacz zarzuca im jednocześnie sankcjonowanie niewolnictwa i poligamii. Sam pisze o powstaniu i rozwoju tej cywilizacji: „Gdzie islam natrafił na grunt cywilizacyjny żywny, i gdzie górę wzięła ta interpretacja Koranu, jako dopuszczalne jest wszystko, co w nim wyraźnie nie zakazane – tam islam ożywił cywilizację bujnie. Tak powstała cywilizacja arabska, kwiat islamu, nazwana tak od języka arabskiego [...]. Ale język ich dzięki Koranowi stał się językiem świetnej cywilizacji, wykraczającej znacznie poza ramy Koranu, błyszczącej nauką”³¹.

Cywilizacja bramińska

Kolejna cywilizacja również zalicza się do sakralnych. U jej źródeł dostrzec można naukę o reinkarnacji rozumianej jako konsekwencji poprzedniego wcielenia. Związane z nią pragnienie uwolnienia się od łańcucha wcieleń niszczy zapobiegliwość, praktyczność i poczucie rzeczywistości świata. Następuje zatem zniemczenie życia, które jest warunkiem koniecznym dla osiągnięcia celu najwyższego: uświadomienia sobie jedności swojej jaźni z Jaźnią najwyższą i absolutną. Cel ten wyklucza dalsze dążenie i ruch. Zatem każde działanie człowieka pozostaje podporządkowane sankcji religijnej. Oznakę tego stanowi prawodawstwo Manu określające obowiązki i stosunki kast. Nad interpretacją ksiąg i ustrojem społecznym czuwają bramini. „Zdaniem Konecznego zarówno braminizm, jak i buddyzm mają to wspólne, że uważają życie zasadniczo za zło i nie zmierzają nawet do usuwania zła. Cywilizacja ta nie osiągnęła wyższego stopnia rozwoju, a stosunek do pracy fizycznej jest wyraźnie negatywny i pogardliwy”³².

³⁰ A. Skorupka, op.cit., s. 79–80.

³¹ F. Koneczny, *O wielości...*, op.cit., s. 259–260.

³² A. Skorupka, op.cit., s. 9.

Cywilizacja chińska

Ostatnia z wymienionych istniejących cywilizacji posiada ustrój rodowy. Nie odróżnia się prawa prywatnego od państwowego. Dostrzec można przewagę sił fizycznych. Państwo decyduje o tym, co moralne i słuszne. Przypomina ono rodzinę, w której panuje organizacja patriarchalna. Należy zaznaczyć, że w omawianej cywilizacji obowiązuje poligamia całkowita lub połowiczna. Cechuje ją również areligijność i brak przywiązania do kategorii czasu. Wykształcenie związane jest ze znajomością pisma, zatem określa się je na podstawie ilości poznanych znaków. „Jeśli chodzi o pismo chińskie, to zdaniem Konecznego, jest ono przeciwieństwem europejskiego, bo jest ideograficzne i polega na subtelnej kaligrafii bez abecadła. Uczoność ocenia się według tego, ile kto zna znaków pisma. Jednak uczeni potrzebują długich lat studiów, aby się ich wszystkich wyuczyć, przy tym sami wymyślają nowe znaki pisma, podczas gdy na właściwą naukę czasu im już brakuje”³³.

Wszystkie omówione cywilizacje istnieją współcześnie. Wchodzą ze sobą w interakcje, które zostają wymuszone sytuacją polityczną i gospodarczą. Zdaniem Konecznego tworzenie „mieszanek cywilizacyjnych” rozumianych jako społeczeństwa, w których mieszają się metody życia zbiorowego różnych cywilizacji, zagraża Europie. Takie „mieszanki” mogą prowadzić do chaosu intelektualnego i moralnego.

Bibliografia

Bezat P., *Teoria cywilizacji Feliksa Konecznego*, Krzeszowice 2002.

Białkowski I., *Profesor Feliks Koneczny jako prekursor nauki o cywilizacjach*, „Przegląd Geopolityczny” 2009.

Biliński P., *Feliks Koneczny (1862–1949). Życie i działalność*, Warszawa 2001.

Encyklopedia powszechna PWN, red. J. Barbag, L. Bazylow, Warszawa 1974.

Gajda K., *Feliks Karol Koneczny*, [w:] *Słownik polskich krytyków teatralnych*, red. E. Udalska, Warszawa 1994.

Gawor L., *O wielości cywilizacji. Filozofia społeczna Feliksa Konecznego*, Lublin 2002.

Kmieć M., *Cywilizacja w ujęciu Feliksa Konecznego a multikulturalizm we współczesnej Europie*, „Civitas. Studia z polityki i filozofii” 2017.

Koneczny F., *Cywilizacja bizantyńska*, t. 1–2, Komorów 1996.

Koneczny K., *Cywilizacja żydowska*, Komorów 1997.

Koneczny F., *O ład w historii. Z dodatkami o twórczości i wpływie Konecznego*, Warszawa–Struga 1991.

Koneczny F., *O wielości cywilizacji*, Kraków 1996.

³³ Ibidem, s. 77.

- Koneczny F., *Polska między Wschodem a Zachodem*, Krzeszowice 2006.
- Koneczny F., *Polskie Logos a Ethos. Roztrząsanie o znaczeniu i celu Polski*, Poznań–Warszawa 1921.
- Koneczny F., *Prawa dziejowe*, Komorów 1997.
- Krztoń W., *Tożsamość cywilizacji źródłem zagrożeń bezpieczeństwa w świecie współczesnym*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Informatyki, Zarządzania i Administracji w Warszawie” 2017, nr 1.
- Polak R., *Feliks Koneczny. Biografia uczonego*, „Człowiek w Kulturze” 1998, nr 10.
- Piskozub A., *Miejsce Feliksa Konecznego w polskim wkładzie w rozwój nauki o cywilizacji*, [w:] *Feliks Koneczny dzisiaj*, red. J. Skoczyński, Kraków 2000.
- Skoczyński J., *Huntington i Koneczny* [w:] *Feliks Koneczny dzisiaj*, red. J. Skoczyński, Kraków 2000.
- Skoczyński J., *Koneczny. Teoria cywilizacji*, Warszawa 2003.
- Skorupka A., *Koneczny a Fukuyama. Szkic porównawczy*, „Galicja. Studia i Materiały” 2022, nr 8.
- Skrzydlewski P., *Encyklopedia filozofii polskiej*, t. 2, Lublin 2011.
- Skudrzyk P., *Losy cywilizacji według Arnolda J. Toynbee’ego*, Katowice 1992.
- Uriński M., *Feliks Koneczny (1862–1949) o stosunku religii do cywilizacji*, „Perspectiva. Legnickie Studia Eologiczno-Historyczne” 2010, nr 1.
- Zamojski A., *Tożsamość cywilizacji europejskiej. Geneza, kompleks konstytuujący i kierunki transformacji*, Kielce 2015.
- Zwoliński A., *Cywilizacja bramińska*, „Polonia Sacra” 1998, nr 2.

“One cannot be civilised in two ways...” – On Civilisational Diversity in the Works of a Great Thinker, Feliks Koneczny (1862–1949)

Summary

This article presents the view on the concept of civilization of the Krakow historian and publicist, Feliks Koneczny. The author believed that all historical facts should be explained in the context of its civilisational background. However, he emphasised that man was created to live in a group, but only in one, because one cannot be “civilised” for these two particular communities; to call them a civilisation, and why did some civilisations fight each other. Feliks Koneczny has been looking for answers to these questions for years. The paper demonstrates and explains his scientific scrutiny.

Keywords: Koneczny, civilisation, history, old ages, people

«Нельзя быть цивилизованным двояко...» – о многообразии и цивилизаций в трудах великого мыслителя Феликса Конечного (1862–1949)

Резюме

В статье речь идёт о краковском историке и публицисте Феликсе Конечном. Представлен его взгляд на понятие цивилизации. Этот автор считал, что все исторические факты следует объяснять в контексте его цивилизационной подоплеки. Он подчеркивал, однако, что человек создан для жизни в группе, но только в одной, потому что нельзя «цивилизироваться» для этих двух конкретных сообществ, называть их цивилизацией, и определить почему некоторые цивилизации воевали друг с другом? Вышеупомянутый Феликс Конечный много лет искал ответы на эти вопросы, и попытки объяснить их можно найти в статье.

Ключевые слова: Конечный, цивилизация, история, старость, люди